

Wonen langs de Zenne, Trawool en Woluwe door de eeuwen heen¹

Een landinrichtingsplan voor de Trawoolvallei

Inleiding

In het kader van het landinrichtingsproject Vlaamse Rand, is de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) bezig een landinrichtingsplan voor de bereiden rondom de Trawoolbeek in de gemeentes Machelen, Vilvoorde en Steenokkerzeel.

Doel van het landinrichtingsproject is het uitbouwen van de Trawool en een deel van de Zenne als een groenblauwe ader doorheen de randstedelijke zone van Machelen en Vilvoorde en zo de leefbaarheid in dit gebied te versterken. Ook het erfgoed maakt hier deel van uit..

De gemeenten Machelen, Vilvoorde en Steenokkerzeel bevinden zich in de Vlaamse Rand, een sterk verstedelijkt gebied rondom Brussel. Bij de inrichting van dit gebied werd het 'oorspronkelijke' landschap langzaam aangepast aan de wensen van de moderne mens. Laagtes in het landschap werden opgehoogd, waardoor (onbedoeld) ook de hoge plateaus aan het oog onttrokken werden. De Zennevallei, die centraal in het gebied ligt, is bijvoorbeeld onherkenbaar geworden door ophoging en aanleg van de Woluwelaan, deSchaarbeeklei en een spoorlijn. Het oorspronkelijke landschap is hierdoor niet meer zichtbaar en herkenbaar.

In de huidige tijd wordt het landschap nauwelijks meer gebruikt als uitgangspunt bij ruimtelijke ontwikkelingen. Dat was in de periode voor de industrialisatie anders: in de prehistorie en Romeinse Tijd woonde men graag hoog en droog, maar niet te ver van een rivier. Een hoog gelegen locatie is dan weer minder geschikt voor de bouw van een waterburcht met water in de grachten, dus treft men dergelijke sites . aan in het beekdal.

De aanpassingen aan het landschap, maken dus dat het verleden verder weg is dan ooit. Met het inrichten van de Trawool en de Zennevallei brengt de Vlaamse Landmaatschappij het verleden weer dichterbij de inwoners van dit gebied. Naast het terugbrengen en verbinden van natuurelementen en het herstellen van vroegere beeklopen, worden ook erfgoedelementen terug in het landschap gebracht. Als eerste stap werd hiervoor door de VLM een erfgoedinventarisatie van het gebied van de Zenne, Woluwe en Trawool uitgevoerd. Dit artikel beschrijft de eerste resultaten daarvan.

Paleogeografische situatie

Zoals eerder vermeld, bevindt het projectgebied zich in een sterk verstedelijkt gebied, waarin het 'oorspronkelijke' landschap nauwelijks meer te herkennen is. Op de Villaretkaart is te zien hoe het gebied er in de 18de eeuw uit zag (*afbeelding 1*). Het eerste dat opvalt is de brede Zennevallei. Zoals gebruikelijk bij beekdalen, is de vallei in gebruik als grasland. Ten zuiden van Vilvoorde, zijn aan beide zijdes van de Zennevallei hoog gelegen gebieden ingetekend. Het hoogteverschil tussen vallei en hoge koppen lijkt aanzienlijk. De Woluwe is nog niet verlegd en loopt aan de oostzijde van de Zennevallei. Ten zuiden van Peutie is een nat, moerassig gebied zichtbaar: dit is het Trawool gebied met het Peutiebos en Floordambos. Het landschap, zoals afgebeeld op de Villaretkaart, vormt het uitgangspunt voor de erfgoedinventarisatie.

¹ Voor het samenstellen van dit artikel is dankbaar gebruik gemaakt van de informatie uit de Centraal Archeologische Inventarisatie (CAI) en Sevenants W. 1987: Een archeologische inventaris van de kaarten N.G.I. 23/3-4, 23/7-8 en 31/3-4. Nota's ten behoeve van een streekbeschrijving. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling KULeuven

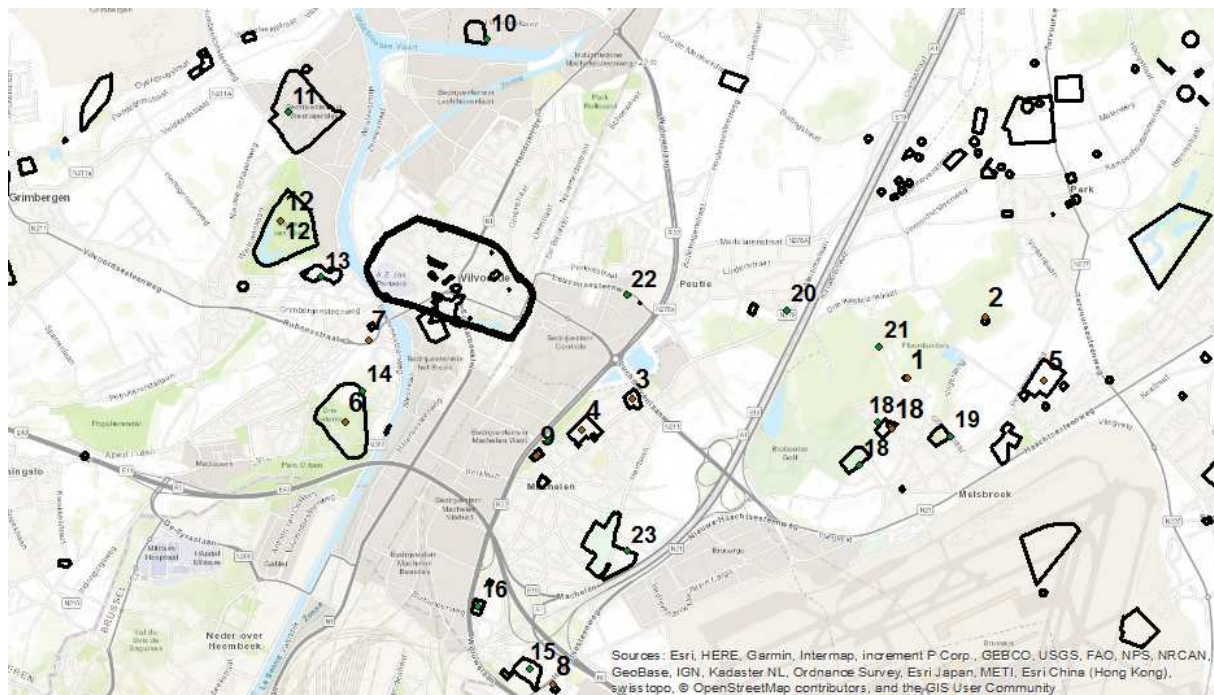

Afbeelding 1, het landinrichtingsgebied op de Villaret kaart (1745-1748)

De oudste vondsten

Uit de inventarisatie is gebleken dat het landinrichtingsgebied gelegen is in een gebied van hoge archeologische waarde. De situering met (beek)valleien en hoge plateaus maakt dat het gebied in veel periodes aantrekkelijk was voor bewoning (*afbeelding 2*).

De oudste gebruikssporen uit het gebied zijn aangetroffen in het huidige Floordambos. Hier is in 1967 op de overgang van het plateau naar de laagte bij de Pensionaatlaan een hartvormige vuistbijl (een bijl die in de hand genomen wordt tijdens het gebruik) in donkergrijze silex aangetroffen die ouder is dan 35.000 jaar (oude Steentijd/ Paleolithicum, **nummer 1**). In 1974 werd nog een fragment gevonden van een soortgelijke bijl. In 2006 werd in het Floordambos, ten Noordwesten van Hof ten As opnieuw silex/ vuursteen aangetroffen (**nummer 2**). Een vierde vondst is afkomstig uit de nieuwe Steentijd/ het Neolithicum (ca. 5000-2000 v. Chr.) en werd aangetroffen op de overgang van het plateau naar de Woluwe- en Zennevallei, ten noorden van Machelen (**nummer 4**).

Afbeelding 2, overzicht van de vindplaatsen in de gemeentes Vilvoorde, Machelen en Steenokkerzeel uit de Centraal Archeologische Inventarisatie (CAI); 1 Pensionaatlaan/M7 Melsbroek; 2 Hof ten As; 3 De Heuf, Stretem; 4 Machelen, Begoniagaarde; 5 Hof ten As/Melsbroek; 6 Drie Fonteinen; 7 Vilvoorde Kassei; 8 Diegem Schetsenveld; 9 Parochiekerk Sint-Geertrudis; 10 motte Notelarenberg; 11 kasteel van Schiplaken; 12 ter Tommen Hof; 13 Seneca berg; 14 Drie Fonteinen; 15 Diegem Vermeeren; 16 kasteel Beaulieu; 17 kasteel Pellenberg; 18 kasteel Meerbeek/ Groot Hof van Melsbroek; 19 kasteel Boetvoort; 20 De Batenborghoeve; 21 Floordambos; 22 OLVkapel Steenvoorde; 23 de Heirbaan, Bosveld

Metaaltijden en Romeinse Tijd (ca. 2000 v. Chr. – ca. 12 v. Chr.)

Er zijn ook verschillende aanwijzingen van activiteit in het gebied tijdens de Metaaltijden en Romeinse Tijd (afbeelding 2). In deze periodes lijken vooral de hoger gelegen gebieden langs de Zennevallei (ten zuiden van Vilvoorde) in gebruik voor bewoning. Aan de oostzijde van de Woluwe- en Zennevallei is op de locatie *Machelen, Begoniagaarde* voorafgaand aan de bouw van woningen een opgraving uitgevoerd (**nummer 4**).² Uit de resultaten van het onderzoek blijkt, dat op deze locatie gewoond en/of begraven werd in de Late IJzertijd en Romeinse Tijd. Voor de Late Bronstijd zijn alleen aanwijzingen voor landgebruik. Resten van bewoning worden wel in de buurt van de vindplaats verwacht, vermoedelijk ten zuidoosten van het onderzoeksgebied.³ Dat hier in de Late IJzertijd gewoond werd, blijkt uit de vondst van een boerderij met bijgebouw uit deze periode. Er werden greppels aangetroffen, waarmee het gebied werd ingedeeld. De vondsten uit de Romeinse Tijd doen de aanwezigheid van een stenen gebouw in de omgeving vermoeden (deze is ook aangetroffen bij de Heuf, zie onder).⁴ Tijdens het onderzoek is ook een vlakgraf uit de Romeinse Tijd aangetroffen; mogelijks een brandrestengraf.

² -Tiri, W. 2010: Archeologisch vooronderzoek te Machelen, 'Begoniagaarde', AS Rapportage 2010-9
Archeologisch onderzoek > Mechanische prospectie

Verdegem, S. 2011: Een opgraving aan Begoniagaarde te Machelen, Archeologie 2011. Recent Archeologisch onderzoek in Vlaams-Brabant 2011, 23-24.

Verdegem, S. & Pieters, H., 2012. Machelen - Begoniagaarde, Archeo Rapport 7: Archeologisch onderzoek > Opgraving

³ Aangevonden zijn grachtstructuren, afvalkuilen, waterkuilen, paalsporen, talrijke ondergrondse silo's en bovengrondse graanschuurtjes. Na gebruik zijn de silo's hergebruikt als afvalkuil en vol gesmeten met haard- en keukenafval.

⁴ Aangevonden zijn grachtstructuren, afvalkuilen, paalsporen, dakpanfragmenten en zandsteenfragmenten. Deze hypothese klopt zie vondst Romeinse villa bij de Heuf/Stretem

In de Merovingische periode en Volle Middeleeuwen werd op deze locatie ook gewoond en begraven (Merovingische periode, zie verder onder Middeleeuwen).⁵

Iets verder noordelijk, eveneens op de oostflank van de Woluwe- en Zennevallei, ligt bij toponiem *De Heuf, Stretem*, een Romeinse villa (**nummer 3**). In de 19de eeuw werd de site voor de eerste maal ontdekt. In 1954 werd de site, tijdens het bouwen van woningen aan de Steenweg op Peutie herontdekt en opgegraven door de bekende archeoloog J. Mertens. Van de villa werden funderingsresten, uitbraaksleuven van muren, bevoerde vertrekken, een deel van een badgebouw en een gemetselde put gevonden. Het villagebouw, dat noordwest-zuidoost gericht was, bestond zeker al in de 2de eeuw na Chr.

Meer naar het oosten ligt, op de flank van de hoge kop ten zuiden van het Floordambos, nabij Hof ten As in Melsbroek nog een Romeinse Villa (**nummer 5**). De villa ligt aan de Waalse Baan, een vermeende Romeinse weg. Ook deze villa dateert uit de Midden-Romeinse tijd. In 1963 heeft een opgraving plaatsgevonden. Daarbij zijn de resten van een Romeins gebouw met kelders, badinrichting en hypocaustum-systeem (vloerverwarming) aangetroffen. De villa vertoonde sporen van brand.⁶

Op de hoge kop ten westen van de Zennevallei ligt, min of meer tegenover de eerder genoemde vindplaatsen uit de Romeinse tijd, tussen het gehucht de Drie Fonteinen en het tuchthuis van Vilvoorde, de archeologische site *de Drie Fonteinen* (**nummer 6**). Het zou gaan om een vluchtburcht en kunstmatige aardwerken die behoren tot een Nervisch oppidum en/of Romeinse bewoning. Ten noorden van deze vindplaats ligt bij toponiem Kassei (*Vilvoorde Hoogveld*) een tweede vindplaats uit de Romeinse Tijd (**nummer 7**). Op een weide achter de Teniersstraat (of wellicht eerder te situeren in drie Fonteinen) is in 1930 tijdens nivelleringswerken een groot aantal munten (muntschat) aangetroffen, die dateert uit de midden-Romeinse tijd. De munten waren uitgestrooid over een paar vierkante meter, op de harde grond die bedekt was met een brandlaag. Daarnaast zijn uit lager gelegen delen ten noorden van Perk toevallige vondsten (onder andere munten) uit de Romeinse periode bekend.

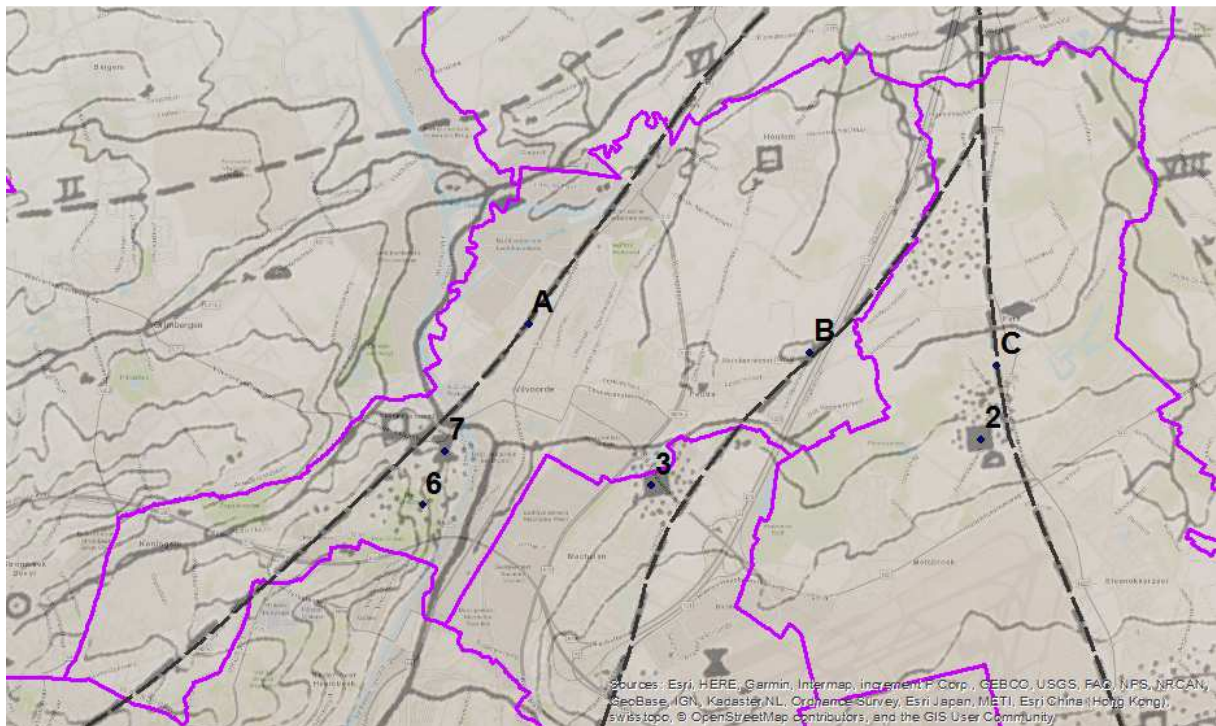
⁵ Aangetroffen zijn grachtstructuren, kuilen, paalsporen en een waterput.

⁶ Aangetroffen vondsten bestaand o.a. uit een waterput, marmerfragmenten, fragmenten van beschilderde wandbepleistering, een ijzeren sleutel, een bronzen strigilis en aardewerkfragmenten. In de waterput uit de Midden-Romeinse is een groot fragment van een witmarmeren schrijftafeltje aangetroffen.

Een Romeinse weg in Machelen?

De aanwezigheid van tenminste twee villa's in het projectgebied en het Nervische oppidum bij Drie Fonteinen, maken het aannemelijk dat in het gebied ook Romeinse wegen hebben gelopen. Bekend is dat ten noorden van het projectgebied de Romeinse weg tussen de Romeinse vici Asse en Elewijt liep. Het tracé van deze weg is deels teruggevonden en komt overeen met de huidige Grimbergsesteenweg vanaf de Maalbeek (hij lijkt deze aan de zuidkant te passeren) naar Eppegem. In de Romeinse vicus Elewijt kruist deze weg een tweede Romeinse weg, die een noord-zuid oriëntatie heeft (de huidige N227, Tervuursesteenweg). Geen van deze wegen komt in de buurt van de locatie van de Romeinse vindplaatsen in het projectgebied.

Wel kunnen in het onderzoeksgebied lokale wegen gelopen hebben. Tot nu toe zijn echter geen vondsten bekend die de aanwezigheid en locatie van Romeinse wegen kunnen bevestigen. We kunnen daarom alleen maar speculeren over de aanwezigheid van Romeinse wegen in het Zenne, Trawool, Woluwe gebied. Walter Sevenants⁷ reconstrueert op basis van de aanwezigheid van Romeinse Nederzettingen drie (lokale) wegen (*afbeelding 3*). De eerste ten oosten van de Romeinse Villa bij Stretem (**A**) over de huidige Heerbaan en Grensstraat; de tweede langs de Nervische versterking aan de overzijde van de Zennevallei (**B**), ongeveer overeenkomend met de Mechelsesteenweg; de derde (**C**) langs de tweede villa, ter hoogte van de huidige Waalsebaan.

Afbeelding 3, mogelijke lokatie van lokale Romeinse wegen in het projectgebied (stippellijnen, overgenomen van Sevenants 1987) geprojecteerd op de topografische ondergrond: A Mechelsesteenweg; B Heerbaan/ Grensstraat; C Waalsebaan. Romeinse villa's en nederzettingen: 2 Hof ten As; 3 De Heuf, Stretem; 6 Drie Fonteinen; 7 Vilvoorde Kassei; De paarse lijnen geven de gemeentegrenzen weer.

⁷ Sevenants W. 1987

Vroege en Volle Middeleeuwen

Rondom het stroomgebied van de Zenne, Woluwe en Trawool zijn uit de Merovingische (5de-8ste eeuw na Chr.) en Karolingische (8ste-10de eeuw na Chr.) periode vooral begravingen bekend. Opvallend is dat de bekende vindplaatsen vooral ten oosten van de Zennevallei gelegen zijn. Het is niet uitgesloten dat dit op toeval berust (*afbeelding 2*).

Ten eerste zijn de twee bekende Romeinse villasites in de Merovingische tijd (her)gebruikt als begraafplaats: op beide locaties (*De Heuf/Stretem* en *Hof ten As* **nummers 3 en 5**) werden tijdens de opgravingen graven uit de Merovingische periode aangetroffen, vaak met bijzondere bijgiften. In de graven zijn onder andere een bijl, een dolk, twee ijzeren lanspunten, een bronzen fibula, knopen, parels van amber en parels uit ceramiek aangetroffen. Dat men ervoor koos zijn doden hier te begraven moet waarschijnlijk gezien worden als claim op de locatie.

Andere grafvelden uit de Merovingische periode zijn aangetroffen op de hoogte langs de rechteroever van de Woluwe (*Diegem – Schetsenveld*, **nummer 8**). Op deze locatie zijn tijdens de zandwinning, die rond 1900 plaatsvond (zandgroeve van De Kempeneer, Van Poucke (1906) en Roux (1900-1901) dertig vlakgraven uit de Merovingische periode aangetroffen. In enkele graven zijn grafgiften aangetroffen, waaronder twee spathae (langzwaarden), drie scramasaxen (bijlen) en 1 gesp.

De derde locatie waar graven uit de Merovingische periode zijn aangetroffen, is *Machelen, Begoniagaarde* (**nummer 4**).⁸ Op deze locatie is een graf aangetroffen; de dode was vermoedelijk in een lijkwade begraven en had een dolk, bronzen armband, biconisch vaasje, twee halssnoeren van glazen kralen en nog een aantal metalen voorwerpen bij zich. Behalve resten van begraving zijn hier ook resten van bewoning aangetroffen. Verspreid over het terrein werden sporen en stenen waterputten uit de Merovingische periode aangetroffen. Ook voor de periode Volle Middeleeuwen (10de -12de eeuw) zijn er aanwijzingen voor bewoning in de vorm van grachtstructuren, kuilen, paalsporen en een waterput.

Op het kerkhof van Parochiekerk Sint-Gertrudis, zijn tijdens een opgraving meerdere graven uit de Karolingische periode aangetroffen (**nummer 9**). De oudste kerk zou waarschijnlijk even ten noordoosten van de huidige kerk van Machelen gestaan hebben. Men denkt dat het om een villakerkje uit de negende eeuw ging dat deel uitmaakte van het domein van de abdij van Sint-Gertrudis te Nijvel.

Aan de overzijde van de Zennevallei lag bij de Sint-Salvatorkerk (**nummer 12**), een Karolingische nederzetting.

Begravingen uit de Volle Middeleeuwen zijn aangetroffen bij de parochiekerk Sint-Martinus, die aan de noordzijde van het *kasteel van Meerbeek/ Groot Hof van Melsbroek* ligt (**nummer 18**)

⁸ Tiri, W. 2010: Archeologisch vooronderzoek te Machelen, 'Begoniagaarde', AS Rapportage 2010-9
Archeologisch onderzoek > Mechanische prospectie

Verdegem, S. 2011: Een opgraving aan Begoniagaarde te Machelen, *Archeologie* 2011. Recent Archeologisch onderzoek in Vlaams-Brabant 2011, 23-24.
Verdegem, S. & Pieters, H., 2012. Machelen - Begoniagaarde, *Archeo Rapport 7: Archeologisch onderzoek Opgraving*.

Afbeelding 5, Het projectgebied op de kabinetskaart van Ferraris (1777) met vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd: 10 motte Notelarenberg; 11 kasteel van Schiplaken; 12 ter Tommen Hof; 13 Seneca berg; 14 Drie Fonteinen; 15 Diegem Vermeeren; 16 kasteel Beaulieu; 17 kasteel Pellenberg; 18 kasteel Meerbeek/ Groot Hof van Melsbroek; 19 kasteel Boetvoort; 20 De Batenborghoeve; 21 Floordambos; 22 OLVkapel Steenvoorde; 23 19de eeuwse steenwinning

Een drietal kastelen en mottes lagen aan de westzijde van de Zennevallei, in de gemeente Grimbergen (**nummers 11, 12 en 13, afbeelding 6 en 7**). In de huidige industriezone Westvaardijk bij Beigem heeft kasteel Schiplaken (**nummer 11**) gelegen.⁹ Het kasteel is begonnen als walgracht site en gaat terug tot de 17de eeuw. Bij het complex hoorde ook de Schiplaken kapel. Het kasteel is nu verdwenen. Ten zuiden lag de nu verdwenen site met walgracht *Ter Tommenhof, Borgt* (**nummer 12**). Mogelijk gaat het om de motte van de Kastelijnen van Grimbergen uit de Late Middeleeuwen. Nu ligt op de locatie van de verdwenen site een park (22 ha). De begrenzingen ervan zijn weergegeven op de orthofoto die hieronder is afgebeeld. De verder ten zuiden gelegen Senecaberg (**nummer 13**), Borght, te Grimbergen is goed bewaard gebleven in het huidige stratenpatroon. Op de luchtfoto is de 8-vorm (opperhof en neerhof) van het complex goed zichtbaar. De eerste vermelding van de motte is uit 1275 (de Volle Middeleeuwen), maar uit archeologisch onderzoek blijkt dat de motte al in de 11de eeuw opgericht is. Op de opperhof stond een houten wachttoren. Later maakte de toren plaats voor een houten aula van ongeveer 13,5 m op 9,3 m. Het complex werd verwoest na de slag van Ransbeek (1142). Op het neerhof stond een alleenstaande hoeve. Nu staat er de Sint-Salvatorkerk. Deze kerk is een voormalige abdijkerk uit de Late Middeleeuwen (vóór 1105). In de Karolingische periode lag bij dit complex ook een nederzetting. Ten

⁹ Van Driel, F. & Viérin, C. (eds.) 2011: Kastelen en landhuizen in Grimbergen, 84-89

westen van de burcht, gelegen aan de voet van de Borgtberg lag een laat middeleeuwse watermolen (Klein Molenveld).

Afbeelding 6, orthofoto uit 2018 van de Seneca burcht (onder) en Ter Tommenhof (boven) met CAI begrenzing

Afbeelding 7, Te Tommenhof en de Seneca Burcht op de kabinetskaart van Ferraris (1777).